

ՄԵՍՐՈՂ ՄԱՅՏՈՅԸ ԵՎ ՀԱՅ ՏԱՌԵՐԻ ԳՅՈՒՏԸ

«Որ զգիտութիւն քն գերկնային եւ
զհագեւոր իմաստութիւն առատապէս
ծաւալեցեր յեկեղեցիս Հայաստանեայց
ի ձեռն սրբոց քարգմանչացն աղաչա-
նօք սոցա ողորմեա մեզ, Աստուած»:

(Շարական)

Ժողովուրդը երբեք չի մոռանում իր
անձնուրաց մշակներին: Այդ մշակների մեջ
կարող ենք առաջին տեղերից մեկը տալ
Մեսրոպ Մաշտոցին, հայ տառերի գյուտի
հեղինակին, որի տունը ոսկեդարյան Թարգ-
մանիչների հետ միասին մեր եկեղեցին
կատարում է հոկաեմբերի առաջին կեսին:

Մեսրոպ Մաշտոցի կատարած մեծ
գործը հիացմունքի առարկա է եղած հե-
տագա դարերի մեր սերունդների համար
ընդհուպ մինչև մեր օրերը, սկսած հենց
իր Ժամանակակիցներից: Նրա անմիջական
աշակերտ Կորյուն Սքանչելին այնքան է
ողևորվել այդ մեծ մարդով և նրա ստեղ-
ծած հայկական այբուբենով, որ սիրով
կատարում է Ժամանակի Հովսեփ կաթողի-
կոսի հրամանը գրելու Մեսրոպ Մաշտոցի
կենսագրությունը և հայ տառերի գյուտի
պատմությունը: Եվ ինչպես հիմա բանա-
սերները հաստատում են, Կորյունի գործը
այդ ուղղությամբ հայերեն լեզվով գրված
առաջին ինքնուրույն դերքն է:

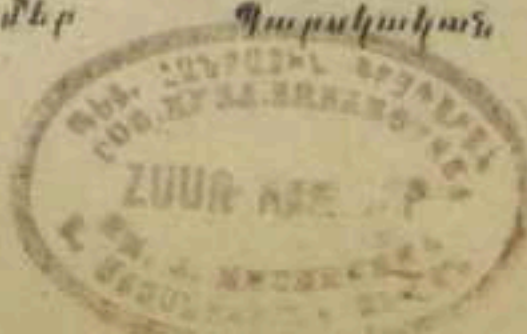
Մեր հարուստ անցյալի ամենալուսա-
փոր էջերից մեկն է հայ գրերի պատմու-
թյունը, որ, արժանի է վերակենդանացնե-
լու մեր հիշողության մեջ: Որքան ավելի
մոտից ծանոթանանք մեր անցյալի հետ,
այնքան ավելի պատկառանք ու հարգանք
կգրանք դեպի անցած Ժամանակների մեր

Ժողովրդի անձնավեր գործիչները և կհա-
մոզվենք, որ հայ ժողովուրդը խաղաղ,
շինարար, կուլտուրական մեծ ձգտումնե-
րով օժտված ժողովուրդ է և ընդունակ
ստեղծելու բարձրարժեք կուլտուրա: Հայ
Ժողովրդի ստեղծագործ մեծ կարողությու-
նը արտահայտվեց նաև մեսրոպյան գրերի
գյուտի մեջ:

Ի՞նչ պայմաններում կատարվեց այդ
պատմական խոշոր և նշանակալից կուլ-
տուրական ախտը:

Հայաստանը աշխարհագրորեն միշտ
դանդաղ է երկու կամ երեք հզոր հա-
րեանների արանքում: Մեր անմիջական
հարեանն արևելքում եղել է Պարսկաստա-
նը, իսկ արևմուտքում՝ սկզբում հռոմեա-
կան, ապա բյուզանդական կայսրությու-
նը: Պատմական հնազույն շրջանում բա-
րեկամական կապ է եղել Հայաստանի ու
Պարսկաստանի միջև: Սակայն այս բարե-
կամությունը երկար չի տևում: Մեր թը-
վարկության երրորդ դարի առաջին քա-
սորդից հետո Պարսկաստանում թաղավո-
րող տան դեմ դավադրություն է սարք-
վում, վերջին Պարթև Արտավան Թաղա-
վորն սպանվում է Մասանի որդի Արտաշի-
րի ձեռքով և դրանով սկսվում է Մասան-
յան հարստության իշխանությունը:

Պարսկական արքունիքում կատարված

այս փոփոխութիւնը անդրադառնում է Հայաստանի վրա: Հայոց թագաւոր Խոսրովը մի շարք պատերազմներ է մղում նորեկ թագաւորի դեմ իր ազդակից Արտաւանի սպանութեան վրեժը լուծելու համար: Այս դեպքից հետո բացահայտ թըշնամութիւն է առաջանում երկու երկրների թագաւորող տների միջև: Սասանյան Արտաշիւրի կողմից Հայաստան ուղարկված Անակի ձեռքով Խոսրովը նենգութեամբ սպանում է և երկիրը ժամանակավորապես ընկնում է պարսից լծի տակ, իսկ Խոսրովի որդի փոքրիկ Տրդատին հայ նախարարները փախցնում են Հոռոմ, որտեղ նա արքունիքում լավ կրթութիւն է ստանում: Չափահաս դաժնալուց հետո Տրդատը հռոմեական զորքով Հայաստան է գլխի, երկիրը նվաճում և պարսիկներին դուրս քշում Հայաստանից: Միահեծան տեր դառնալով իր նախահարց հայրենիքին ու արքայական գահին, Տրդատը սերտ հարաբերութիւն է հաստատում Հոռոմի հետ: Իսկ երբ հռոմեական կայսրութեան մայրաքաղաքը փոխադրվում է արևելք, Կոստանդինուսի հիմնած քաղաքը, որը հետադաշում կոչվեց Կ. Պոլիս, Հայաստանի կապն այս կայսրութեան հետ էլ ավելի է ուժեղանում, որովհետեւ նոր մայրաքաղաքը տարածութեամբ շատ էր մոտ Հայաստանին:

Ներքուստ էլ այս ալեծուսի ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի հոգեւոր կյանքի մեջ փոփոխութիւն է տեղի ունենում: Քրիստոնեութիւնը հետզհետեւ տարածվելով մուտք է գործում Հայաստան և Տրդատի օրով հռչակվում պետական կրոն:

Հայաստանում ստեղծված առարակական քաղաքական մի շարք պայմանների հետեանքով Հայաստանը իր կապերը խզում է արևելքի հետ և հակվում արեւմուտքին: Այնուհետեւ երկար տասնամյակների ընթացքով բաղմաթիւ պատերազմներ են տեղի ունենում Հայաստանի և Պարսկաստանի միջև: Պարսկաստանն ամբողջ

կերպ աշխատում է հայերին հետ պահել արեւմուտքից, հույներից, բայց այդ բանը նրան երբեք չի հաջողվում: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Բյուզանդիան 387 թվին պաշտոնապես տեր է դառնում Հայաստանի արեւմտյան հատվածին, հայերի համակրութիւնը դարձյալ արեւմուտքի կողմն էր, դեպի քրիստոնյա պետութիւնը:

Այս պահի Հայաստանում գոյութիւն ունեցող հասարակական քաղաքական պայմանների թելադրանքով զգացվեց սեփական դիրք, դրականութիւն ունենալու կտրիքը:

Կտրիքը ճանապարհ է որոնում և դառնում է այն: Այս ժամանակաշրջանում Լուսաւորչի գահի վրա բաղմած էր Մահակ Պարթևը, որ քաջ տիրապետում էր հունարենին, ասորերենին և պարսկերենին: Նրա անմիջական ջերմ մասնակցութեամբ Վառաշապուհի թագաւորութեան ժամանակ հայկական գրերի հարցը լուծվեց Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռքով և հայր ստացավ իր գիրն ու դրականութիւնը և ընդմիջտ մտաւ լուսաւորված ազգերի շարքը:

Ո՞վ էր այդ հոյակապ մարդը, մեր բաղմերախտ հայրը Մեսրոպ Մաշտոցը:

Մեսրոպ Մաշտոցը Տարոն գավառի Հացեկաց գյուղից էր: Մանուկ հասակից նա հունական կրթութիւն է ստանում, ապա դալիս է Վաղարշապատ և այնտեղ արքայի ղեկմանատանը պաշտոն ստանձնում: Այստեղ նա իր ազատ ժամերին երկար դրադիւմ է կրոնական գրքերի ընթերցանութեամբ: Նա այնքան է հափշտակվում գրանցով, որ թողնում է պալատի ծառայութիւնը, աշխարհական կյանքի հետ կապված բոլոր ուրախութիւնները և դառնում միայնակեաց հոգեւորական: Մաշտոցը որպէս քարոզիչ դնում է Գողթան գավառը և ժողովրդի մեջ տարածում քրիստոնեութիւնը: Հենց այստեղ, այս քարոզչական գործունեութեան ընթացքում նա տեսնում է, թե որքան անհրաժեշտ է հայ ժողովրդի համար սեփական գիր ու

գրականութիւնն ունենալ, որովհետեւ եկեղեցիներում և վանքերում օտար ասորերեն լեզվով ավետարանի ընթերցումից ժողովուրդը բան չէր հասկանում և քրիստոնեութեան ոգին էլ հարկաւոր չափով չէր յաւրացվում:

Անփական զիր ունենալու հոգսը Մեսրոպ Մաշտոցին այնքան է տանջում, որ այդ պատճառով կատարած այցելութիւններից հետո գալիս է Վաղարշապատ, ներկայանում Սահակ կաթողիկոսին և նրան հայտնում է իր միտքը: Սահակ Պարթևը և Մեսրոպ Մաշտոցը բանիմաց մարդկանցից մեծ ժողով են գումարում և հայկական այրուքն ստեղծելու հարցը դնում: Վաղարշապտէ թագաւորը ժողովում պատմում է, որ ինքը Միջագետքում Դանիել անունով մի ասորի եպիսկոպոսից լսել է, թե նրա մոտ պահված մնում են հայերեն լեզվի նշանագրերը, բայց ինքը թագաւորը ժամանակին ուշադրութիւն չի դարձրել դրա վրա: Ժողովականները միաբերան խնդրում են թագաւորին մարդ ուղարկել Դանիել եպիսկոպոսի մոտ և բերել տալ հայերեն տառերը:

Իսկույն շտապ կարգով Վահրիճ անունով մեկին առանձին հրովարտակով ուղարկում են Դանիելի մերձափոր Հաբել քահանայի մոտ, խնդրելով Դանիելից ստանալ հայերեն գրերը և Վահրիճի ձեռքով ուղարկել թագաւորին: Հաբելը սիրով կատարում է արքայի ցանկութիւնը նշանագրերը վերցնելով Դանիելից հանձնում է Սահակին ու Մեսրոպին:

Թագաւորի հրամանով իսկույն մանուկներ է ժողովում, զպրոցներ բաց անում և սկսում նոր ստացած տառերով հայերեն սովորեցնել: Երկու տարի այս ուսուցմամբ դրադվելուց հետո տեսնում են, որ բերված տառերը պակասաւոր են հայերեն լեզվի բոլոր հնչյուններն արտահայտելու համար, ուստի հուսախաբ լինելով նորից արտմութեան հոգսի մեջ են ընկնում և մտածում, թե ինչպես լրացնեն

այդ թերին: Այս նպատակով որոշում են Մեսրոպին մի խումբ աշակերտների հետ ուղարկել Ասորիք և բոլոր տառերի գյուտի գործը զլուխ բերել:

Մաշտոցը ճանապարհ է ընկնում ու հասնում Եդեսիա: Այստեղ նա իր հետ աւարած աշակերտներին երկու մասի է բաժանում: Մի մասին պահում է Եդեսիայում ասորական դպրութիւն սովորելու, մյուս մասին ուղարկում է Սամոսատ քաղաք՝ հունարեն սովորելու: Եդեսիայում երկու տարեթիւնից հետո Մեսրոպը հասնում է իր փափագին: Նա ստեղծում է հայերեն տառերը:

Հայ լեզվի տառերը ստեղծելուց և Սամոսատում Հռոմանոս հույնի հետ վերջնականապես ձևակերպելուց հետո իսկույն ձեռնարկում է ս. Գրքի թարգմանութեան իր երկու աշակերտների՝ Հովհան Եկեղացու և Հովսեփ Պաղնացու հետ միասին՝ սկսելով Սողոմոնի առակներից:

Այնուհետեւ իր հետ տարած մարդկանց հետ միասին Մեսրոպ Մաշտոցը վերադառնում է Հայաստան և սկսում ուսուցիչներ պատրաստել և զպրոցներ բանալ հայերեն գրագիտութիւնը տարածելու նպատակով:

Երկու ամիսները աշխատանքը բաժանում են իրար մեջ. Սահակ կաթողիկոսը մնում է Վաղարշապատում և մի խումբ անձանց հետ թարգմանութիւններ կատարում, առաջին հերթին թարգմանելով Աստվածաշունչը, իսկ Մեսրոպ Մաշտոցը շրջում է Հայաստանի գավառները գրագիտութիւնը տարածելու նպատակով:

Մեսրոպը նախ գնում է Գողթան գավառը զպրոցներ բացում, ուսուցիչներ հարգում: Ապա նույն նպատակով անցնում է Սյունիք երկիրը զպրոցներով ծաղկեցնում:

Գործը հանձնելով վստահելի մարդկանց Մաշտոցը վերադառնում է Հայաստան և ներկայանալով Սահակ կաթողիկոսին գեկուցում է իր կատարած առաքելութեան մասին:

Այնուհետև Վստաճապուհ Թագավորը, Սահակ կաթողիկոսը և Մեսրոպ Մաշտոցը միասին խորհուրդ անելով վճռում են Հայաստանի հունական բաժնում ևս դպրոցներ բանալ և հայ դպրութիւնը աշխտեղ էլ տարածել:

Մեսրոպը հանձն է առնում այս ծանր ու պատասխանատու գործը և մի խումբ աշակերտների հետ գնում է. Պոլիս, ներկայանում կայսրին ու կաթողիկոսին և պատշաճ ընդունելութիւն գտնելով նրանցից թույլտվութիւն ստանում արևմտյան Հայաստանում դպրոցներ բանալու և ժամերդութիւնը հայերեն լեզվով կատարելու:

Մեսրոպը արևմտյան Հայաստանում եռանդուն գործունեութիւն է ցուցաբերում այս ուղղութեամբ:

Այս գործը ևս վստահելի ձեռքերի հանձնելուց հետո գալիս է Վաղարշապատ և ներկայանում Թագավորին ու կաթողիկոսին և ծանոթացնում նրանց իր ուղևորութեան արդյունքների հետ: Հունական բաժնի հայերը՝ գտնւելով Բյուզանդիայի իշխանութեան տակ գրի ու գրականութեան միջոցով հոգեպես և մտավորապես կապւում են Հայաստանի պարսկական բաժնի հետ և այնուհետև, շարունակում իրեն մի ազգութիւն ապրել տարրեր իշխանութիւնների ներքո: Տառերի գյուտով ընդմիջապահւում է հայ Ժողովրդի սեփական ազգային կույտութեան զարգացումը:

Այնուհետև Սահակն ու Մեսրոպը հատուկ ուշադրութիւն են դարձնում Թարգմանչական գործի վրա և թեպետ իրենք վաղուց ի վեր պարապում էին այդ գործով, բայց ցանկանում էին իրենցից հետո շարունակողներ ունենալ, որովհետև իրենք արդեն ծերացել էին, իսկ առաջիկայում գեռ խոշոր գործ կար անելու: Այս նպատակով նրանք իրենց աշակերտներից երկուսին՝ Հովսեփ Պաղնացուն և Եղնիկ Կողբացուն ուղարկում են Ասորիքի Եդեսիա քա-

ղաքը, որպեսզի ասորերեն լեզվով գրված եկեղեցական հայրերի գրվածքները Թարգմանեն հայերեն ու բերեն Հայաստան:

Այս երկուսը համեմատ Եդեսիա մնում են այնտեղ, իրենց հոգևոր հայրերի պատվերները ճշտութեամբ կատարում, Թարգմանված բոլոր գրքերը Հայաստան ուղարկում, իսկ իրենք այնտեղից անցնում Բյուզանդիոն, որտեղ կատարելագործվելով հունարենի մեջ դառնում են նաև հույն լեզվով գրված գրքերի Թարգմանիչներ: Ապա երբ Հայաստանից դարձյալ Բյուզանդիոն են գնում մի քանի երիտասարդներ, որոնց մեջ էին Ղևոնդեսը և Կորյունը, այս նորեկները միանում են արդեն Բյուզանդիոնում գտնվող Եղնիկի հետ և միասին կատարում մի շարք եկեղեցական և այլ բովանդակութեամբ գրքերի Թարգմանութիւններ, միաժամանակ ձեռք են բերում Աստվածաշնչի ընտիր օրինակը և ուրիշ մի շարք պիտանի գրքեր ու վերադառնում են Հայաստան, ներկայացնում Սահակ կաթողիկոսին ու Մեսրոպ Մաշտոցին:

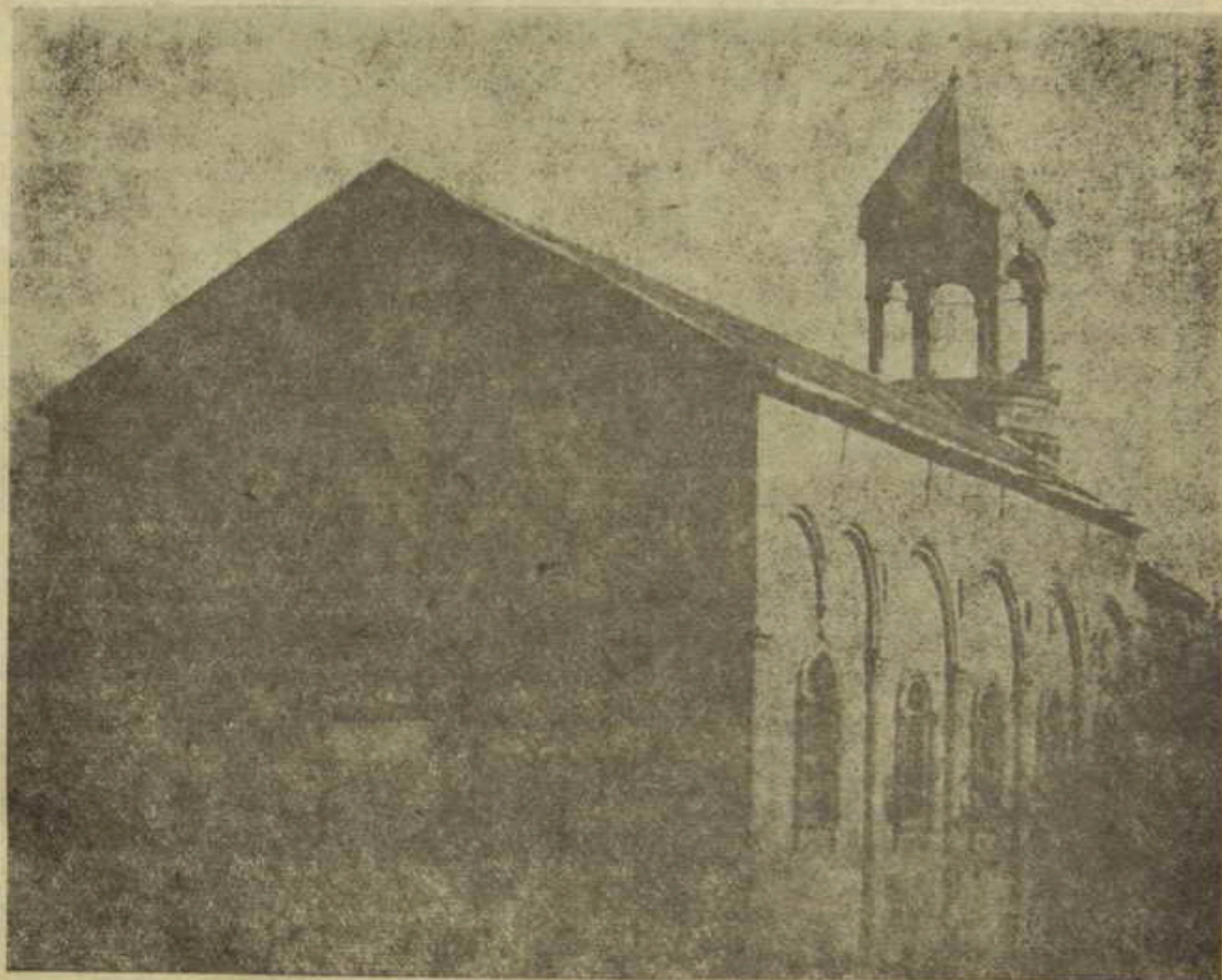
Սահակ կաթողիկոսը, որ արդեն շատ Թարգմանութիւններ ուներ կատարած, նոր ստացած ճշգրիտ օրինակներով Եղնիկի հետ միասին ստուգում է իր Թարգմանութիւնները, ուղղում, հաստատում և ապա արտագրողների օգնութեամբ այդ բոլոր գրքերի օրինակները բաղձացնում, տարածում:

Կորյունի նկարագրութիւնից երևում է, որ իր ուսուցիչները՝ հոգևոր հայրերը ժրաջան մեղվի սիւս միշտ աշխատել են և դադար չեն ունեցել. «Եվ այսպես հայրերն իրենց բոլոր Ժամանակը, օր ու գիշեր, գրքերի ընթերցանութեամբ էին անցկացնում, գրանով ծաղկած ու շահված բարի օրինակ դառնում իրենց ուսումնասեր ընթերականներին»:

Հայ գրի, գրականութեան հիմնադիրները հասան իրենց նպատակին: Նախ հայոց եկեղեցիներում գործածութիւնից

Հանգից ասորերեն և հունարեն լեզուներով
կատարվող ժամերգությունը ու փոխարին-
վեց մաքուր հայ լեզվով կատարվող ժամ-
երգությամբ, որ հայ ժողովրդի սրտին
չառ մոտ էր և միանգամայն հասկա-
նալի, ամենաբանների, առաքելական
թղթերի, մարգարեությունների ընթեր-
ցումն սկսեց կատարվել նույնպես մայ-

րուհի ամենայն թարգմանությանց: Գիրք
և գրականությունը՝ հայ ժողովրդի այս
անկողնապսիզի դանձր համաձուլող դարձավ
հայության երկու հատվածի՝ պարսկականի
և հունականի համար ու այնուհետև մեր
ժողովրդի ամբողջականության դեմ ուղղ-
վող բոլոր նեաերը, երեւիք, թե աներե-
վույթ, զարկվում փշրվում էին, երբ դիպ-

Օսմկանի ս. Մեսրոպ եկեղեցին

րենի լեզվով, ուրիշ խոսքով հայոց եկե-
ղեցին հայացավ: Երկրորդ՝ հայկադան
դպրոցներով ծածկվեց ամբողջ Հայաստան
աշխարհը: Առաջ եկավ գրական մեծ շար-
ժում թե՛ թարգմանական և թե՛ ինքնուշ-
րուն ստեղծագործության ուղղությամբ
և Աստվածաշունչն այնպիսի խնամքով
թարգմանվեց, որ հետագայում ականավոր
Եփրոսյացի բանասերներն անվանեցին «Թա-

չում էին այդ հողերը, անմատույց պա-
րբային: Քաղաքականապես բաժանված
հայությունն իրեն մի ամբողջութուն էր
զգում ոչ միայն հինգերորդ դարում, այլ
և հետագա ավելի դժնդակ պայմաններում:

Բաղձարդյուն Սահակն ու Մեսրոպը
ծերանալով, սկսած դործը հանձնում են
իրենց աշակերտներին, առանց դադարեց-
նելու անձանձիր աշխատանքը նույն առաջ-

բիղում: Մահակ Պարթևը վախճանվում է 439 թվի սեպտեմբերին Բաղրեվանդի Ա լաշկերազ գավառում: Նրա աճյունը փառավոր հուղարկավորությամբ տանում են հայրենի Աշտիշատ գյուղը և մի մատուռի մեջ հողին հանձնում: Իսկ կես տարի հետո, 440 թ. փետրվարին, վախճանվում է Մեսրոպ Մաշտոցը Վաղարշապատում: Ժամանակի հաղարապետ Վահան Ամատունին նրա աճյունը պատշաճ հուղարկավորությամբ փոխադրում է իր տոհմական Սշական գյուղը և այնտեղ թաղում, իսկ երեք տարի հետո նույն տեղում մի փառավոր եկեղեցի է կառուցում Մաշտոցի գերեզմանի վրա:

Մահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը իրենց սկսած գործը շարունակելու համար բազմաթիվ աշակերտներ թողին, որոնք հայրենի թարգմանական և ինքնուրույն ստեղծագործություններով ճոխացրին հայ գրականությունը այն աստիճան, որ հետագա սերունդներն այս ժամանակաշրջանն անվանեցին ոսկեդար: Ամուր հիմքերի վրա դրված այս սքանչելի գործը հովանի և պատսպարան եղավ հայության համար հետագա բոլոր դարերի ընթացքում: Եվ ամեն անգամ, երբ մեր հայրենիքը մի փոքր ազատ շունչ է քաշել, նրա գրականությունն էլ սկսել է ծաղկել:

Մենք դարեր շարունակ դուրի ենք Ե

ղև սեփական պետականությունից: Երբ սովետական իշխանության հաստատման շուրհիվ այդ էլ ունեցանք, երբ հինավուրց մեր հայրենիքում նորից հարուստ առավ հայաստան աշխարհը, որպեսզ քաղաքական անկախ միավոր, որպես հայկական սեպուրիկա, որ հավասար իրավունքներով միացած է մեր մեծ Միության մյուս դաշնակից սեպուրիկաների հետ, ապա սեփական, հայրենի իշխանության պայմաններում հայ գիրը, գրականությունը ծաղկման շտեմված չոր թափ ստացավ: Մեր երկիրը ծածկվեց ամեն տեսակ կրթական հիմնարկներով, միջնակարգ դպրոցներով, տեխնիկումներով, բարձրագույն դպրոցներով, էլ չենք խոսում մեր մամուլի, գրականության, արվեստի և գիտության աննախընթաց զարգացման ծաղկման մասին, մեր գրական լեզվի հարստացման, ճոխացման մասին, մեր լեզվի մասին, որը հենված հայ ժողովրդի կենդանի բարբառների վրա է վիճակի է հարադատորեն արտահայտել մեր ներկա ժամանակաշրջանի մարդկային մտքի բոլոր նրբությունները:

Հայ ժողովուրդը երախտադիտակով խորին զգացմունքով հիշում է իր մեծ գավառների անմահ գործը: Իր մեծ գավառներին դնահատող, մեծարող ու սիրող ժողովուրդը հավերժ հապրի:

ՀԱՍԵՓ ԳԵՐԳՈՐՅԱՆ